

וְחֵי עַמֶּךָ

מיעוטים במדינה יהודית: תורה של אחריות ושותפות

יעקב נגן, ישראל רוזנבלט, מיכל טיקוצ'ינסקי, אסף מלאך

וְחַי עִמָּךְ

מיעוטים במדינה יהודית: תורה של אחריות ושותפות

הכלל הגדול והמוסכם על כל באי עולם – 'זאהבת לרעך כמוך' – אינו עומד לבדו בתורת ישראל. לצידו שבים ומופיעים שוב ושוב ציוויים המרחיבים את תחום האהבה, הדאגה והחמלה גם כלפי הזר והשונה. יחד הם מבטאים חזון מוסרי מקיף של צדק ויושר, הנדרש הן כלפי הקרוב והמוכר, הן כלפי הגר היושב בתוכנו.

תקוותנו היא, כי ספר זה יהיה לפתח פתוח להשראה ולעשייה, ויעורר בלב יחידים וציבור כאחד מחויבות עמוקה להציב את טובת המיעוטים, את ההגנות ואת החסד כלפיהם כעיקרון עליון של העם היהודי.

עדנה ועבר זוסמן ♦ גיטי וג'ק בנדהיים

Yakov Nagen, Sarel Rosenblatt, Michal Tikochinsky, Assaf Malach
That They May Live Among You
Minorities in a Jewish State: An Ethic of Responsibility and Partnership

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת ראשית: אוריה מבורך
עורכת משנה: אפרת גרוס
עריכת לשון: הניה קולומבוס, דוד צרי
עיצוב עטיפה: סטוריו עפעף
עימוד: עדי רובין

© כל הזכויות שמורות למרכז הבין דתי אור תורה – בית המדרש
לישראל והאנושות מבית רשת אור תורה סטון, תשפ"ה 2025

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
office@korenpub.com
www.korenpub.co.il

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-410-4 ISBN

נדפס בישראל 2025 Printed in Israel

תוכן העניינים

ט.....	הקדמת נשיא המדינה יצחק הרצוג.....
	מבוא: זהות, רגישות ואחריות: מבט חדש על מקומם של
1.....	המיעוטים במדינת ישראל.....
	שאל רונבלט
19.....	"וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הָגֵר": הגר במקרא
	יעקב נגן
39.....	מיהו גר תושב בזמן הזה.....
	יעקב נגן
89.....	מסובלנות לשותפות: מנח לאברהם.....
	יעקב נגן
117.....	"וְאַהֲבַתְּם אֶת הָגֵר": שני מעגלים של אהבה.....
	יעקב נגן
	"גֵּר וְתוֹשֵׁב וְחַי עִמָּךְ": זכויות סוציאליות למיעוטים
135.....	במדינת ישראל.....
	מיכל טיקוצ'נסקי
165.....	"רחמים וחסד ושלוש בעולם": חילול שבת להצלת גוי.....
	יעקב נגן
	ריבונות מדינית ואוטונומיה קהילתית במדינת ישראל:
179.....	גר תושב ומצוות יישוב הארץ.....
	שאל רונבלט

נשיא המדינה
رئيس الدولة
THE PRESIDENT

ירושלים, כ"ט באייר תשפ"ה
27 במאי 2025

לכבוד יעקב נגן

יעקב היקר,

אני מודה לך, מקרב לב, על שהעברת לעיוני את הספר "וחי עמך: מיעוטים במדינה יהודית - תורה של אחריות ושותפות", פרי עטך יחד עם תלמידי החכמים והמלומדים הנוספים הרב שראל רוזנבלט, הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי וד"ר אסף מלאך.

זהו תוצר מובהק וחשוב מאין כמוהו של בית המדרש לישראל והאנושות, בראשותך, הפועל במרכז הבין-דתי של "אור תורה". הוא עשוי וראוי להיות ספר מפתח ומורה דרך חשוב בנושא זה, של היחס למיעוטים במדינה, בבחינת "דבר בעתו - מה טוב".

הספר עוסק באופן מעמיק, מקיף, סדור ובהיר בסוגיות חשובות הנוגעות לבירור היחס הראוי לזרים ולמיעוטים במדינה, מתוך המקורות ולאור הנסיבות המשתנות תכופות. הספר פורס יריעה מקיפה בנושא ערכי ומשמעותי מאין כמוהו, המלווה את העם היהודי לדורותיו ובמידה מיוחדת, בנסיבות שונות בתכלית, מאז שובנו לארץ וכינון המדינה.

כמי שעמל רבות בנושא הזה - ברוח סבי, אבי ודודי, אני משבח אתכם אף על הגישה הכוללת, שמתוכה צמח ספר זה, כמו גם פרסומים אחרים ופעילויות מבורכות וחשובות אחרות של המרכז ושל בית המדרש, ולפיה הפך הדתי אינו אמור להיות רק כשורש הבעיות ומוקד הסכסוכים שבין לאומים, עמים ודתות - אלא חלק מהפתרון,

הושבת גר תושב בארץ ישראל 205
שראל רוזנבלט

"למען ינוח שורך וחמרך וינפש בן אמתך והגר":
שביתת גר תושב בשבת 225
מיכל טיקוצ'ינסקי

לא תחנם בזמננו 245
כתריאל ברנרד

מינוי נוכרי לתפקידי שררה 261
מיכל טיקוצ'ינסקי

דרכי נועם ושלום כעקרון-על תורני 291
אסף מלאך

"מה יאמרו הגויים": קידוש השם וחילולו כשיקול הלכתי
ביחס למיעוטים במדינת ישראל 321
שראל רוזנבלט

מדינת הלאום היהודית: מבט השוואתי והיסטורי 345
אסף מלאך

קיצורים ביבליוגרפיים 367

במה שאתם מכנים "דיפלומטיה בין-דתית". הגישה המוסרית שאתם מציגים כלפי "גֵר תושב", המתכוננת באדם באשר הוא ובה בעת גם מתוך מבט מפוכח על המציאות המורכבת כאן, ראויה וחשובה מאוד. בכך אני מוצא נקודות השקפה חשובות הן למשנתו של סבי, הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, שדגל בשיח בין-דתי מתמיד ועסק בכך רבות, מתוך השקפתו ורוחב יריעת השכלתו היהודית והכללית, וכפי שציינתם אף הקדיש חלק ניכר מהגותו לבירור היחס למיעוטים במדינה הצעירה; והן לדרכו של אבי, הנשיא השישי חיים הרצוג ז"ל, כמו גם של אחיו ודודי, ד"ר יעקב הרצוג ז"ל, שהיה כזכור דיפלומט מזהיר.

כולם השכילו, בדרכם, למצוא נתיבים לשיח פורה עם אומות העולם ומנהיגיהן, המדיניים והדתיים גם יחד, מתוך עולמם היהודי העשיר. הבריה התיכון לגישה זו הוא, כי היחס לזרים ולמיעוטים נגזר גם מעצם היותנו כאלה רוב שנותינו בעבר, ותורת ישראל שואבת את הגישה לאחר גם מתוך עברנו שלנו, באומרה: "ואתם ידעתם את נפש הגֵר, כי גֵרִים הייתם בארץ מצרים".

יישר כוחכם על העבודה המקיפה, היסודית והמסורה ועל הוצאתו לאור של ספר חשוב זה. עלו והצליחו בפועלכם במרכז הבין דתי ובבית המדרש הייחודי, בהשמעת קול יהודי צלול וערכי זה. אנחנו נתונים בתוך תקופה מטלטלת במיוחד. לכן, אסיים את מכתבי בתפילה לחזרת כל אחינו החטופים, עד האחרון שבהם - מי לשיקום ולביתו ומי לקבר ישראל; להחלמת הפצועים בגוף ובנפש; להצלחתם ושלומם של חיילות וחיילי צה"ל וכוחות הביטחון; לשיבתן של המשפחות והקהילות העקורות לנוף מולדתן; ולנחמה של כל משפחות הנופלים והנרצחים יחד עם נחמת כלל הציבור במדינת ישראל.

שלכם,
נח הרצוג
יצחק הרצוג
נשיא המדינה

מבוא

זהות, רגישות ואחריות: מבט חדש על מקומם של המיעוטים במדינת ישראל

שראל רוזנבלט

לאחר מאות שנים של נדודים בארצות נכר קמה מדינת ישראל בארץ ישראל. במשך כל השנים האלה היינו זרים בחסות שלטון אחר. שאלות יסודיות הנוגעות לתשתית החיים טרדו את מנוחתנו. איך ייראו חיינו בארץ זרה? מה יהיה יחסם של השליטים כלפי הקהילות היהודיות? האם נזכה לביטחון והגנה, האם נוכל לצמוח ולשגשג, האם תכובד האוטונומיה הקהילתית? במשך שנים פיתח עם ישראל משנה שלמה בנוגע לדרך הנכונה להיות קהילת מיעוט שמכבדת את המארחים שלה, משנה שהביאה לא רק לשרירות אלא במקומות רבים גם לצמיחה, והדבר נכון אף בימינו עבור מיליוני יהודים בתפוצות.

* הרב ישראל רוזנבלט הוא עמית מטעם מרכזי ז"ל וד"ר מוניקה תבל"א כץ ב"בית מדרש לישראל והאנושות" וראש ישיבת "אור תורה מחנים" ע"ש רוברט מ. ברן.

ממעמדנו כריבונים בארץ. זאת נקודת המבט שמתוכה יש לשוב ולדון ולהעמיק בסוגיות רגישות אלו.

הספר שלפניכם מבקש להישיר מבט אל המציאות הממשית, אל מדינת ישראל, אל האתגרים שניצבים לפניה ואל ההזדמנויות שצומחות בה, ובו בזמן להרים את המבט כדי לצייר אופק שמתעלה מעל הקשיים המציאותיים בארץ ולהאיר חזרה על חיינו במדינה מתוך עומקה של מסורת ישראל.

משעבוד מצרים לריבונות בארץ: רגישותה של התורה למיעוטים

להיות מיעוט, להיות זר, אחר ושונה בתוך חברת רוב – זה מצב קשה ומאתגר, שכן הוא מערער את אדני הקיום האנושיים הראשוניים ביותר הן ברמה התודעתית והן ברמה המעשית. העוגנים החברתיים, תחושת הביטחון, העצמאות, השאיפה לחיות בכבוד, להיות מובן ולהצליח להבין את המערכת החברתית-כלכלית, היכולת להתפרנס באופן ראוי, לממש את המאויים הרוחניים והקהילתיים, כל אלו זקוקים לתמיכה אקטיבית תמידית. הקלות שבה אדם זר יכול להיות סחוף ורמוס תחת גלגלי השיניים של חברת הרוב עשויה להיות דרמטית כל כך עד שהיא עלולה לפגוע במשמעות הבסיסית של אדם שנברא בצלם אלוהים.

התורה רגישה עד למאוד למעמדם של החלשים בחברה, ולא רק אלו היהודים. היא חוזרת ומזהירה שוב ושוב על חובת היחס ההוגן כלפי הנוכרי הגר בארץ. פסוקים אלו כוללים לא רק אזהרות בבחינת "סור מרע" אלא גם ציוויים חיוביים על דאגה ממשית כלפיו. הדגשה זו מטרתה להבהיר כי מצבו של הגר הוא אכן בוחן יסודית ביותר למצבה המוסרי של חברת הרוב.

ברם, לא רק חוק ומוסר לפנינו אלא גם ציוויים הקשורים בטבורם לסיפורו של עם ישראל וזהותו הבסיסית. כבר בברית בין הבתרים, הברית המכוננת בין הקב"ה לאברהם וזרעו, מתבשר אברהם "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אתם ארבע מאות

עם שובנו ארצה התורה מלמדת אותנו ששאלות אלו אינן נעלמות אלא משנות את מושאן. אנחנו מוסיפים לשאול אותן, אלא שהפעם מנקודת המבט של הריבון שבקרבנו חי מיעוט לא־יהודי. בעיני התורה אלו שאלות שנוגעות באחד האתגרים היסודיים העומדים לפתחנו. זוהי סוגיה שמציבה לפנינו תמונת ראי של מי אנחנו ומה מנחה את חיינו הפוליטיים בארץ ישראל, ובוחנת אם הפנמנו את המסר שנצרב בבשרנו בשנות הגלות המרוכות. עלינו לעמוד על פיתוח משנה סדורה שתיתן מענה לשאלות אלו.

אברהם אבינו מגיע לארץ כנען כאדם זר ופונה אל אנשי חברון במילים: "גר ותושב אנכי עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד). אני אומנם זר אבל אני יושב איתכם, בתוכם, תעזרו לי ונוכל לחיות ביחד. באותן המילים מצווה עלינו התורה על היחס כלפי המיעוט בארץ ישראל: "וְהַיִּזְרָקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחַי עִמָּךְ" (ויקרא כה, לה)¹. הוא אומנם זר, אבל הוא כאן איתנו, בתוכנו; תחזיק בו, תעזור לו.

כדרכה של תורה, היא מעצימה את משמעות ישיבתנו בארץ וכד בבד תובעת מאיתנו תביעות מוסריות בלתי מתפשרות בתחומים רבים. הדאגה האנושית והמוסרית כלפי מיעוטים הגרים בארץ מודגשת בתורה באופן מיוחד והיא ניצבת כקריאה חשובה בעידן של ריבונות יהודית בארץ ישראל. כדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל (אורות התחיה, יח), הלאומיות והקודש והאנושיות המוסרית נתבעים מאיתנו בו זמנית.

בתלמודים ובספרי ההלכה, הדיונים על היחס לגויים עסקו בעיקר בטיב מערכת היחסים שבין אדם יהודי פרטי לשכנו הנוכרי, או בניסיון למצוא פתרון הלכתי לבעיה קהילתית כזו או אחרת. נקודת המוצא של ספר זה שונה ביסודה. היא מתחילה בקבלת אחריות הנגזרת מעצם הריבונות הפוליטית של מדינת ישראל. השאלה המרכזית היא מהן ההשלכות הערכיות והחובות המוסריות כלפי המיעוטים הנגזרות

1. ראו שם ברש"י וכן בהשגות הרמב"ן לספר המצוות שכחת עשין, מצווה טז.

על בסיס דברי המהר"ל מפראג³ מגדיר הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) את חוויית הגרות של עם ישראל לאורך הדורות כדבר שעומד בבסיס האחיזה של עם ישראל בארץ ישראל:

שהארץ ניתנת למי מבין צאצאי אברהם שמוכן להיות גר... רק מי שמוכן לרדת לגלות יכול לטעון שיש לו אחיזה כלשהי בארץ ישראל... בני יעקב הגיעו גם לכל מקום בעולם, אולם תמיד כגרים, כגולים שלא מרצונם מארץ ישראל. מכל צאצאי אברהם, התקיימה בפועל גזרת הגלות רק בקרב בני ישראל. לכן רק להם יש זכות על ארץ ישראל.

(מניטו, סוד מדרש התולדות ב, עמ' 147)

אפשר לסכם ולומר שהתיאור של אברהם כגר בארץ, הסיפור המכונן של בני ישראל כגרים משועבדים במצרים והגשת הצורך להתייחס באהבה אל הגרים עקב כך, מלמדים על מרכזיות היחס הנאות לגרים ולמיעוטים בעיני התורה כחלק בלתי נפרד מהסיפור והייעוד הגדול של עם ישראל.

בין מבט הומני למבט פוליטי: מצלם אלוהים ועד גר תושב

במחשבה מעמיקה יותר, את הסיפור עלינו להתחיל מבראשית, שכן הגר התושב, עוד לפני שהוא זר הוא קודם כול אדם. אחת הבשורות הגדולות שהביאה התורה לעולם היא התפיסה שהאדם נברא בצלם אלוהים – כל אדם. לקביעה הזאת יש משמעות לא רק במישור הרוחני והקיומי אלא גם במישור החברתי והפוליטי. זוהי מהפכה כנגד תפיסת מעמדות מובנית הגורסת כי יש הבדל מהותי, אונטולוגי, בין מעמד האצולה לשכבה הנמוכה בחברה. אזהרת התורה "שִׁפְךָ דָם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט, ו) אמורה

שְׁנָה" (בראשית טו, יג). עם ישראל יחוזה על בשרו את הזרות בארץ נוכרייה, את הקלות שבה זרים נדחקים לתחתית הסולם החברתי ונעשים מושא לקונספירציות בדבר היותם בגדר סכנה דמוגרפית, בוגדים וגיס חמישי. רק לאחר מכן יוכל עם ישראל לצאת ממצרים ולזכות להיות ריבון בארץ משלו.

התורה מדגישה כי ערך זה הוא אחד הלקחים החשובים שעל עם ישראל ללמוד משעבוד מצרים: "וַאֲהַבְתֶּם אֶת הָגֵר כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים י, יט).² בסיפור המכונן של עם ישראל אשר מסופר בכל שנה ושנה בליל חג הפסח אנחנו מדגישים כי הוא "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (משנה פסחים פ"י מ"ד). לא רק נס ההצלה צריך להתנוסס על דגלנו כי אם גם זיכרון הגרות והזרות בהיותנו עבדים בארץ לא לנו. מתוך חוויה קולקטיבית זו, הקב"ה מזהיר בדבר ההתנהגות הנאותה והמוסרית כלפי הזרים הגרים בארצנו. לא בכדי איננו מוצאים בתורה שאיפה שבשטחי הארץ המובטחת יתגוררו רק יהודים. הרי מצוות קריאה לשלום קודמת למצוות המלחמה, כלומר המצב האידיאלי הוא חיים של שלום ושותפות בין עם ישראל לבין המיעוטים החיים תחת ריבונותו. רבי יוסף אלבו בספר העיקרים רואה באהבה ובדאגה לגר יסוד חשוב ומיוחד בתורת ישראל:

ואולם בחלק מהמצוות שבין אדם לחבירו... הנה תורת משה שלמה מזולתה מן הדתות, כי היא תזהיר אהבת האנשים, אמרה ואהבת לרעך כמוך (ויקרא יט, יח)... ועל הגר אמרה ואהבתם את הגר (דברים י, יט), והזהירה שלא להונות אותו, אמרה עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו (דברים כג, יז), ולא גר צדק בלבד אלא אפילו על גר תושב. (ספר העיקרים מאמר ג, פרק כה)

2. עיינו בפרק על אהבת הגר (להלן עמ' 72 ואילך), שם מבואר מדוע מכוון פסוק זה במיוחד לאהבת גר תושב.

3. ראו מהר"ל מפראג גבורות ה' פרק ט (דף נג בהוצאת האחים הוניג).

כלפי כל אדם. בלשונה של המשנה (סנהדרין פ"ד מ"ה): "לפיקך נברא האדם יחידי ללמדך שכל המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא... ומפני שלום הבריות שלא יאמר אדם לחבירו אבא גדול מאביך".⁴ סיפור בריאת האדם אמור לכונן מבט אחר על כל אדם. על גבי שכבת יסוד זו, המצויה בכל אדם, בהמשך ספר בראשית ישנן שתי קומות נוספות – ברית נח וברית אברהם. ברית נח, בפרשנות המסורתית, היא לא רק התחייבותו של הקב"ה שלא להחריב שוב את העולם אלא גם הטלת מחויבות על כל אדם לשמור את "שבע מצוות בני נח", שהן למעשה הרף המוסרי המינימלי שכולל גם הימנעות מעבודת אלילים וגם ניהול אורח חיים חברתי מוסרי. זוהי ברית אוניברסלית שמאפשרת לכונן חברה אנושית מוסרית בעולמנו.

בשלב הבא נכרתת עוד ברית, פרטיקולרית יותר, עם אברהם אבינו וזרעו. אברהם אבינו אינו מסתפק בהתנגדות לעבודת אלילים אלא מוסיף ומלמד על משמעויות עמוקות יותר של אמונה באל אחד ובעיקר על המשמעות המוסרית ועל האחריות האנושית שזו מטילה על האדם. שתי בריתות אלו מכוננות שני מעגלי שייכות נוספים שעשויים לגזור גם יחס אחר כלפי האדם המשותף להם.

ספר בראשית נקרא "ספר הישר" מפני "אברהם יצחק ויעקב שנקראו ישרים" (עבודה זרה כה ע"א). הנצי"ב מוולוז'ין מסביר שמעלת מידותיהם של האבות וישרותם באות לידי ביטוי ביחסם לאנשים מאומות העולם: "היינו שהתנהגו עם אומות העולם אפילו עובדי אלילים מכוערים. מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם באשר היא קיום הבריאה" (העמק דבר, פתיחה לספר בראשית). כדוגמה לכך מציין הנצי"ב את תפילתו של אברהם על אנשי סדום, התפייסותו של יצחק עם אבימלך ויחסו של יעקב ללבן: "ומשום הכי נקרא כמו כן ספר הישר על מעשה אבות בזה בפרט". כלומר אברהם, יצחק ויעקב מלמדים אותנו ששכבת היסוד של צלם אלוהים מצויה

4. בגרסת כתב־יד קאופמן וכתב־יד פארמה, גרסת הרמב"ם והדפוס של התלמוד הירושלמי.

בכל אדם ודורשת את היחס ההגון כלפיו גם אם אנשים אלו אינם ממלאים את כל הדרישות של שבע מצוות בני נח. בהמשך דבריו אומר הנצי"ב שבית המקדש השני נחרב מפני שאנשי אותו הדור לא היו ישרים, אף על פי שהיו צדיקים.

אם היחס ההגון והישר, האוהב והחומל הוא היחס הראוי כלפי עובדי אלילים, קל וחומר שהדברים נכונים כשמדובר באלה ששומרים את שבע מצוות בני נח, ובפרט אם הם גם מאמינים באמונת הייחוד ובמשמעויותיה המוסריות.

בספר שמות, כלקח משעבוד מצרים, מוסיפה התורה רובד נוסף – גר תושב. כלומר הרגישות לאדם הזר מתחייבת לא רק מעצם היותו נברא בצלם אלוהים או שומר שבע מצוות בני נח, אלא גם מהעובדה שהוא מיעוט שעלול להירמס מתחת לגלגלי הדינמיקה החברתית של חברה הרוב.

ממעמד הר סיני ועד סוף ספר דברים תוסיף התורה את הספירה הפוליטית, היינו את הציווי להקים בארץ ישראל ממלכת כהנים וגוי קדוש, לדאוג לקדושתה של הארץ ולמנות מלך שיהיה מקרב עם ישראל דווקא ושיוכל להנהיג העם על פי ערכי התורה.

בנקודה זו אנו יכולים להבין את הקונפליקט המובנה שהתורה עצמה מציבה אותנו בתוכו. האדם שחכמים מכנים "גר תושב" הוא אותו אדם שהתורה מכנה "צלם אלוהים" וגם "בני נח" ואפילו "בני אברהם". כלומר, באדם קיימים רבדים שונים, שכבה ועוד שכבה, וכל נקודת מבט שמתייחסת לאחד מהם נכונה מצד עצמה ואין היא אמורה להעלים או לבטל לחלוטין את נקודת המבט האחרת. התורה מצווה עלינו להקים בארץ ישראל "ממלכת כהנים וגוי קדוש", חברה שתקדם את ערכי התורה ותשמור על קדושתה של הארץ, ובה בעת היא מצווה עלינו לדאוג את צלם אלוהים שבכל אדם, ולהפנים את אחד הלקחים הגדולים של בשורת החירות של יציאת מצרים – להעניק יחס ישר, אוהב ומכבד למיעוט הלא־יהודי שגר איתנו בארץ המובטחת. בבואנו לרון בשאלת המיעוטים בארץ עלינו להביא בחשבון את כל הרבדים הללו.

לפגוש את המציאות: בין השאלה העקרונית למציאות הממשית

ככל שאלה הלכתית ומעשית, גם הדיון על היחס למיעוטים במדינת ישראל מוכרח לפגוש את המציאות הקונקרטית. לעיתים קרובות מחלוקות משמעותיות בין פסקים הלכתיים שונים אינן מצויות בהבנה שונה של שורת הדין אלא דווקא בהבנת המציאות. ולפעמים נמצא את הפער בתפיסה שונה של העקרונות התורניים היסודיים שקודמים לסוגיה הספציפית ומכלול השיקולים הרלוונטי.

כשאנו באים לבחון את המאפיינים המציאותיים הייחודיים בנושא דידן עלינו לתת את דעתנו על שלושה מישורים שונים: זהותם של המיעוטים וההיסטוריה שלהם אל מול המציאות של מדינת ישראל, אופי המסגרת הפוליטית והזהותית של מדינת ישראל, והיותנו חיים במציאות גלובלית שבה עיני רבים מהעולם נשואות לארץ הקודש.

זהותם של המיעוטים במדינת ישראל

השאלות שניצבות לפנינו אינן עוסקות רק בשאלה תיאורית על אדם שמגיע לראשונה לגור בארץ אלא גם, ובעיקר, במיעוטים שגרים כאן מדורי דורות ויש להם היסטוריה מורכבת ומגוונת לנוכח ההתיישבות היהודית בארץ. בתוך מדינת ישראל חיות קבוצות מיעוטים שונות הנבדלות זו מזו הן באמונתן, הן בזהותן והן ביחס שלהן למדינת ישראל. במישור הלאומי והפוליטי, נוכל למצוא בקצה האחד את אלו שמבחינת זהותם רואים עצמם שותפים מלאים במדינת ישראל לא רק ברמה האזרחית אלא גם בנשיאת עול המאמץ הלאומי והביטחוני, כדוגמת העדה הדרוזית ועוד. בקצה השני יש מי שחותרים כנגד הלגיטימיות של תקומת עם ישראל בארצו. רבים ניצבים במקומות שונים על הרצף בין שני הקצוות. על רקע הסכסוך היהודי-ערבי או ישראל-פלסטיני בארץ ישראל שנמשך זה שנים רבות, סוגיה זו רגישה במיוחד ויש לה השלכות במישורים רבים.

לזהותם הדתית של המיעוטים בארץ יש השפעה ניכרת על מעמדם של המיעוטים מנקודת מבט הלכתית. ספרנו הראשון ושמו אחד פורס באופן יסודי את שאלת היחס העקרוני של תורת ישראל לדתות אחרות. הראינו שיש מסורת רציפה בקרב רבותינו המצביעה על ההיבטים החיוביים בהתפתחות הדתות הגדולות כדוגמת האסלאם והנצרות. נקודת מבט זו תורמת לאפשרות להתייחס אל רוב המיעוטים במדינה כאל "גור תושב", ועל כך עוד נרחיב בגוף הספר. מנקודת מבט זו, דווקא זהותם הדתית של המיעוטים עשויה לשמש נקודת מפתח לפיתוח מערכות יחסים עמוקות ומשמעותיות יותר על בסיס אמוני וערכי.⁵

לא נוכל להתעלם מכך שכל אותם ארגוני הטרור שנלחמים בנו, ובכללם אלה שביצעו את הטבח הנורא בבוקר שמחת תורה תשפ"ד, עושים זאת בשם דת האסלאם. אנו חיים במציאות שברירית ועמוסה בכאב וקושי וחשדנות, בפרט בזמן כתיבת שורות אלו. ברם, עלינו לראות גם את המדינות, התנועות, הארגונים והמאמינים הרבים בארץ ומחוצה לה שבשם האסלאם מתנגדים למעשי זוועה אלו. מגמות של רדיקליזם לצד מגמות של התקרבות וזהדות עם הישראליות בקרב קבוצות מיעוטים שונות משמשות בערבוביה. לכן יחס מכליל כלפי קבוצה מסוימת גורם לחוסר צדק. זאת ועוד, שילוב נכון בין הענקת כבוד למיעוטים במדינה ודאגה מתמדת לשוויון כלפיהם לבין מאבק ברור כנגד גורמים מסיתים ופוגעניים, הוא דרך שעדיפה מבחינות רבות על פני ההכללה. גם לגבי קבוצות בעלי זהות מורכבת יותר ביחס למדינת ישראל, עלינו לשאול כיצד אנחנו מעוררים את הזרמים המתונים בתוכם ותומכים בהם; כיצד אנחנו מעריכים את ההשתדלות שהם עושים בתוך הקהילות באופן שיראו שמאמצייהם להתרחקות מתנועות אלימות וקיצוניות ולהשתלבות טובה יותר בחברה הישראלית נושאים פירות, ונזהרים שלא לדחותם חלילה ובכך לגרום לתהליך הפוך.

5. ראו להלן, בפרק "מסובלנות לשותפות: מנחם לאברהם", עמ' 53 ואילך.

עד שיהי' רק תושב, כי אם "גר ותושב (יהיה) וחי עמך".
(עין איה פאה א, לה)

הראי"ה מלמד כי המונח "גר תושב" מכיל בתוכו הפכים. ההקפדה ההלכתית מחייבת לדרוש מנוכרי בארץ לסור מדרכו הרעה אך בד בבד עלינו לכבד את זהותו כגר, כזר, כלומר להבין שמבחינה לאומית ליבו נמצא במקום אחר. הוא אינו חייב לראות במסגרת הפוליטית הישראלית את ביתו הזהותי ועלינו להישמר מלנסות להכחיד את זהותו. אכן, הכרה בזרות זו עשויה להוביל אותנו להתנכרות אליו. על כן מזהירה התורה שלמרות זרותו עלינו לראות בו "תושב", היינו לקרב אותו ולהעניק לו אמפתיה וחופש זכויות שמגיע לכל אדם ואף את תחושת השייכות שרוצה להרגיש אזרח במדינה שבה נולד ושאותה הוא משרת. בעיני הרב קוק, רק אם נצליח לאפשר לנוכרי בארץ להיות גם בבחינת "גר" וגם בבחינת "תושב", רק אז קיומו בארץ אכן ימלא את דרישת התורה "וחי עמך". ספק אם הרב קוק שיווה לנגד עיניו מציאות כה מורכבת כמו שלנו, ועדיין דבריו צריכים לשמש לנו קווי מתאר עקרוניים בסוגיה שלפנינו.

מדינת ישראל: מדינה יהודית ומשטר דמוקרטי
מדינת ישראל היא ראשית צמיחת גאולתנו, התחלה של התממשות תפילותינו ותקוות עמנו במשך אלפיים שנה. ברגע ייסודה של המדינה נאמר כי היא נוסדה על מנת "להקים מחדש את ביתו הלאומי" (כלשון מגילת העצמאות) של העם היהודי. הכוונה לבית לא רק במובנו הפיזי ולא רק כמקלט מדיני אלא גם כמסגרת פוליטית שבה יוכל עם ישראל להקים מדינה יהודית ולהביא לידי ביטוי את מאוויי הרוחניים והתרבותיים. בד בבד, מגילת העצמאות מנסחת גם את אופייה הדמוקרטי של המדינה: "תקיים שיוון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות". האופי

ספר זה אינו עוסק במובן מאליו, היינו בחשיבות אכיפת החוק והסדר כנגד אלו הפועלים להרע למדינת ישראל ותושביה. מן הדיונים בו מתחדדות שתי שאלות יסודיות. מן הצד האחד נשאל: מהי מידת ההזדהות עם מדינת ישראל ועם עם ישראל שההלכה דורשת מהמיעוטים שרוצים להיות אזרחים טובים ונאמנים אך אינם מזדהים באופן מלא עם כל ערכי המדינה? ומן הצד השני נשאל: האם – וכיצד – החברה היהודית ומדינת ישראל מטפחות ומקדמות את תחושת השייכות העמוקה שמחפשות קבוצות מיעוט אחרות ששותפות באופן מלא במאמץ הלאומי של החברה בישראל?
היחס ההלכתי כלפי גויים בארץ ישראל מורכב משני מישורים שונים: הדתי-מוסרי (שבע מצוות בני נח) וקבלה דה-פקטו של שלטון החוק של מדינת ישראל.⁶ ברם, לא מצאנו שיש קריטריונים המחייבים הזדהות נפשית מלאה עם כל ההיבטים של ממלכת ישראל ומוסדותיה. גם אם ישנה שאיפה שתהיה מידת הזדהות גבוהה ושזו תתרום תרומה משמעותית לשגשוג של החברה והמדינה, הרי היעדרה אינו משמש עילה לשלילת הזכויות שהתורה דורשת להעניק למיעוטים. במילים אחרות, כשם שצריך לדייק ברמה העקרונית והמעשית בשאלה מה ההלכה דורשת מגר תושב, כך יש לדייק גם במה שהיא איננה דורשת ממנו. על כך כתב הרב קוק זצ"ל דברים יסודיים:

אנו רק מקפידים על הסרתו מדרך רעה ומזקת ולהיות איש ישר כחובת בני נח. אמנם אם יש לו אומה וארץ אבות יכול להיות לו עליהם געגועים וחבה ומזה יהי' גר, אך בכ"ז תכירוהו לתושב לענין קירוב הדעת וחופש זכויות הראויות לאדם. ולא יקח לבך להכחיד ממנו את רגשותיו הטבעיות לעמו ולארצו

6. ראו להלן, בפרק מאת הרב יעקב גגן, "למי מעמד של גר תושב בזמן הזה", הדין בציווי התורה "יהיו לך למס ועבדך" וביחס לקבלת החוק הישראלי ותשלומי מיסים (להלן עמ' 39 ואילך).

הריאלית שלפנינו אזי שאלת המיעוטים במדינת ישראל עוסקת ברובה בקבוצת אנשים גדולה מאוד שהם כבר אזרחי המדינה, על כל המשתמע מכך. פרקים שונים בספר עוסקים בסוגיה זו ולא כאן המקום ליישב את המתח בין שני הקטבים ולהכריע בדבר המשקל הראוי לכל אחד מהם, אך מחובתנו ההלכתית והמוסרית לשוות את שניהם לנגד עינינו.

סוגיות המיעוטים במציאות גלובלית

העולם היום הוא כפר גלובלי, ומעשה של אדם בקצה אחד של הגלובוס עשוי להשפיע בקצהו השני בתוך שניות אחדות. במיוחד נכונים הדברים בעניינים הקשורים ליחס למיעוטים במדינה ריבונית כסוגיה מוסרית ופוליטית שזוכה לרגישות מיוחדת בסדר היום העולמי. נתון עובדתי זה מעצים סוגיות הלכתיות עתיקות יומין כגון איבה וחילול השם, וכן דרכי שלום וקידוש השם. השתיים הראשונות עוסקות באחריות המוטלת עלינו במניעת יחס עוין כלפי יהודים בארץ ובעולם וכן במניעת פגיעה בשם ה', בתורת ישראל ובמעמדו של עם ישראל בעולם. שתי הסוגיות האחרונות עוסקות באחריות הפוזיטיבית לקדם מערכת יחסים טובה יותר בין אנשים וקבוצות בעולם ולהאחיב שם שמיים על ידי טיפוח מעמדו של עם ישראל כאומה הפועלת בדרכי מוסר וצדק. יש שיראו במציאות גלובלית זו נטל ועול מכביד מפני שהיא מונעת מאיתנו לעשות את מה שנכון באמת. בהחלט, עלינו לחוש את כובד האחריות המוטלת עלינו הן במילים שאנחנו אומרים והן במעשים שאנו עושים מתוך הכנת גודל ההשפעה שיש לכל ממשק כנפיים בארץ הקודש. ואולם מהפרקים בספר זה העוסקים בסוגיות אלו עולה כי עלינו גם לראות את הברכה שבכך ואת ההזדמנות שההשגחה האלוהית מניחה לפנינו להרבות שלום ואחוה ולקדש שם שמיים בעולם. הרי "דרכי דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום", וכדברי רבי שמעון סופר, נכדו של החתם סופר: "כי דרכי התורה נעימים ושלום ולכן נעשה את כל זה, וגם היא כבוד התורה והאמונה לאומת ישראל" (שו"ת התעוררות תשובה א, סימן קסו).

הדמוקרטי בא לידי ביטוי גם בצורת הארגון השלטוני של מדינת ישראל כדמוקרטיה פרלמנטרית הגוזרת שוויון בחובות ובזכויות האזרחיות של כל אזרח במדינה ללא הבדל דתי, עדתי או אתני. על גבי האמנה החברתית הזאת, החוזה החברתי-פוליטי, הוקמה המדינה. בעקבות כך, הרב הראשי הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג ניסח באופן חד את השאלה היסודית: "כלום היתה על מדינה זו תורת מלכות ישראל באותה המידה של מלכות ישראל כימי דוד ושלמה, של מלכות ישראל?... הרי זה ענין אחר. בעצם זוהי שותפות של עם ישראל ועם נכרי" (הרב הרצוג, תחוקה לישראל, עמ' 20). המשמעות המעשית של צורת השלטון הדמוקרטי היא "שכל התושבים הם שותפים במדינה" (שם, עמ' 22 הערה 1). באופן דומה כתב הראשון לציון הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל שכך הייתה טענתנו בכל ארצות הנכר שגרנו בהן: "זאת היתה והיא טענתנו בכל ארצות מגורנו לתבוע זכויות שוות ומלאות ובצדק". ההבנה הזאת גוזרת ממילא חובה הלכתית של הענקת הזכויות בדומה לכל דיני חוזים אחרים, כפי שמחויב על פי ההסכם האזרחי שבין כל השותפים במדינה: "ישוורת הדין מחייבת להשוות את כל התושבים בזכות כמו בחובה" (שו"ת משפטי עוזיאל בשאלות הזמן, סימן מד). דברים אלו דורשים ליבון ודיון ארוך, וראו בפרק בהמשך הספר שדן בכך.⁷

ואולם אם כנים הדברים הרי יש להגדיר היטב את הקונפליקט המונח לפנינו. לא מדובר כאן בקונפליקט שבין התורה וההלכה ובין ערכים אחרים, אלא בקונפליקט פנים-תורני הנגזר מהמתח שבין הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית לבין צורת השלטון הדמוקרטית שלה. כל אחד מהקטבים האלה גוזר השלכה הלכתית אחרת. האחד מושך אותנו ל"הלכות מלכים" ולמימוש התפילה הנאמרת בכל יום ויום "וכסא דוד עבדך מהרה לתוכה תכין", והשני להלכות חוזים ושותפים. לשון אחרת, אם אנו מתבוננים במציאות

7. ראו הפרק "ג'ר ותושב וחי עמך": זכויות סוציאליות למיעוטים במדינת ישראל" מאת מיכל טיקוצ'נסקי (להלן, עמ' 135).

ניסינו אפוא לשרטט את קווי המתאר, את מכלול השיקולים ואת הסוגיות הערכיות שצריכים ללוות את הדיונים בשאלת מעמדם של המיעוטים במדינת ישראל. כל אלו מעמיקים את מבטנו והופכים את הדיונים ואת ההכרעות העקרוניות וההלכתיות לעדינים הרבה יותר. פרקי ספר זה מבקשים להאיר דרך שמקדמת כבוד ושוויוניות, שלום ושותפות ביחס למיעוטים; דרך שנסללת דווקא מתוך התורה והמסורת ההלכתית ורואה בכך את הקיום השלם יותר של מדינת ישראל – תורה של אחריות ושותפות. ההתאמה למציאות חיינו המשתנה והמורכבת מזקיקה עיון מסדר שני והתחשבות בשלל היבטים מעשיים נוספים, אך נדמה שעצם החידוד של הגישה הבסיסית הזאת יש בו כדי לכוון את מחשבותינו ומעשינו ולשמש מצפן ערכי ומוסרי ברמת הפרט וברמת המדיניות הציבורית של מדינת ישראל.

על הספר

ארבעה שותפים הם בספר זה: הרב ד"ר יעקב נגן, שעומד בראש "המרכז הבינ-דתי אור תורה" ו"בית מדרש לישראל והאנושות" מבית רשת אור תורה סטון, ועמיתי "בית מדרש לישראל והאנושות" הרב שראל רוזנבלט, הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'נסקי וד"ר אסף מלאך. הספר בנוי מפרקים שונים, מהם הגותיים ומהם הלכתיים. כל פרק מבטא גם את הלימוד המשותף וגם את דרכו, הכרעותיו וסגנונו הייחודי של מחברו. פרט להעמקה העיונית בכל אחת מהסוגיות, המסע הלימודי שלנו כלל גם לימוד ומפגשים מגוונים. העמקנו מחשבה בשאלות יסוד של מחשבה מדינית, שמענו על מצב מדיניות ההגירה של מדינת ישראל, וכמו כן יצאנו ופגשנו גורמים רבים בקבוצות הלא-יהודיות בישראל ושוחחנו עימם. מהם שמענו על המצוקות והתקוות, על קשיים שמבקשים מענה ועל המגמות החיוביות שמחכות להכרה, לאמפתיה ולתמיכה.

חלקו הראשון של הספר עוסק בהנחת התשתית היסודית לספר כולו: מעמדו העקרוני של "גר תושב" במדינת ישראל בזמן הזה.

השאלה המרכזית היא אם מדובר בזכויות טבעיות או במעמד שצריך לזכות בו ואם זה אפשרי בזמן שלא נוהג בו דין יובל; איך נכון להתייחס למיעוטים שחיים היום בארץ ישראל ומה המשקל שיש לתת לעובדה שרבים מהם משתייכים לדתות מונותאיסטיות המייחסות עצמן לאברהם אבינו; וכיצד כל זה צריך לשנות את המבט שלנו על יחסה של מדינת ישראל לקבוצות המיעוט השונות. החלק השני של הספר מאגד כמה פרקים שעניינם היבטים שונים של חובות וזכויות הנגזרות ממעמדם של המיעוטים בארץ. חלקם עוסקים בחובות המוטלות על עם ישראל לדאוג למעמדם החברתי, לפרנסתם, למקום מושבם ואף לזכויות סוציאליות עבורם כולל יום שבתון. שני פרקים נוספים עוסקים ביחס שבין הלכות גר תושב למצוות יישוב ארץ ישראל ולמצוות מינוי מלך. בחלק השלישי שלושה פרקים שונים בהיבטים כלליים יותר. שניים מהם עוסקים בסוגיות מטא-הלכתיות שיש להן השלכה ישירה לעניינינו – חילול שם ה' ו"דרכי שלום". הפרק השלישי מבקש להאיר את מעמדם של המיעוטים וזכויותיהם מפרספקטיבה של פילוסופיה פוליטית ומתוך מבט על מתחים שקיימים באופן רחב יותר בעולם המערבי בשאלת היחס שבין מדינת לאום לשוויון אזרחי ופוליטי.

לסיום חלק זה אבקש לשתף נקודת מבט אישית יותר.

ספר זה נכתב בארץ ישראל, ארץ הקודש, המולדת האהובה מלאת הפוטנציאל ועמוסת הכאב; לא בשווייץ ולא בניו זילנד, אלא במדינת ישראל המשגשגת וספוגת השכול. אותי באופן אישי ניסו מחבלים להרוג כמה פעמים, ורבים מדי הם מכריי שמסרו נפשם על קדושת העם והארץ. המילים הבאות נכתבות מתוך ההשראה והשיעור הגדול שלמדתי מחוכמת רבותינו. תורת ישראל עוסקת בצדק ומוסר וגם באמונה ותקווה ואופטימיות ותשובה. חכמי ישראל לאורך הדורות ידעו לסמן את החושך והרע אך לצידו גם את האור והטוב, לדרוש תיקון מחד גיסא ולתת אמון בתהליכים ארוכים שנדרשת להם נשימה ארוכה מאידך גיסא; הם ידעו לסמן את האופק ולהרים את העיניים ואת התודעה לשמיים גם כאשר חשכה הארץ; הם השכילו לסלול

שותפים מלאים במאמץ החברתי והאזרחי במדינת ישראל ולהיאבק במגמות של הקצנה ואלימות. זוהי דרך המעצימה את ההבנה שהכוח המוצדק המופעל כלפי אויבינו איננו נובע מקידוש המלחמה חלילה אלא מתוך הכרח שלעולם אינו משכיח מאיתנו את אהבת האדם ואת בקשת השלום שהוא שמו של הקב"ה.

כריבוניים בארצנו, הצעד הראשון שעלינו לעשות הוא לשאול מהו האופק שאנחנו מציעים לריפוי החברה הישראלית על כל חלקיה וגווניה. האם נצליח לדבר שפה של תורה שהיא מאירה ומזמינה, מאמינה ומנחילה תקווה לכל יושבי הארץ?

לצערנו, בשנים האחרונות הולך וגובר שיח שמבקש לטעון שככל שהמדינה תתחזק בזהותה היהודית, כך מעמדם של המיעוטים ייפגע. האמת הפוכה דווקא – ככל שנעמיק באופן נכון יותר במשמעות היהודית של ריבונות, כך תורחב עוד יותר מידת האחוריות והדאגה כלפי המיעוטים.

הספר שלפניכם מבקש ללכת בדרכם של רבותינו ולהתוות שפה ודרך ביחסה של תורת ה' למיעוטים במדינת ישראל מתוך עומקה של תורה והלכה ומתוך מבט מפוכח ומאמין על מציאות חיינו כאן בארץ הקודש.

תודות

ספר זה הוא השני במספר של "בית מדרש לישראל והאנושות", חלק מ"המרכז הבינ-דתי אור תורה" מבית רשת אור תורה סטון. מרגע לידתו זוכה המרכז לתמיכתו החמה ולליוויו האישי של נשיא הרשת, הרב ד"ר כתריאל ברנדר. תודתנו נתונה למנכ"ל הרשת, מר ינון אחימן, על הדאגה שבית המדרש יגדל בעיסוקיו ובהשפעתו; לסמנכ"ל החינוכי, הרב יהודה שטאובר, על ליווי עם עין טובה ועצה נבונה; לרב נחמיה קרקובר על שותפות והכוונה רגילה; למר דויד כץ על הגדלת קהילת השותפים של בית המדרש. לפני שנה זכה המרכז במנהל חכם ומסור, הרב ד"ר אהרן אריאל לביא, שמרגע כניסתו לתפקיד מצמיח

דרכים של תיקון והארה גם כאשר המציאות הייתה כאובה ושכורה. ולעולם, לעולם, לא הפסיקו להאמין באדם ובתיקון עולם. "שחקי שחקי על החלומות", כתב שאול טשרניחובסקי, "שחקי, כי באדם אאמין". זוהי תמצית רעיון התשובה היסודית כל כך לתורתנו; תשובה שמכירה בפגמי העבר אך מאמינה באפשרות להתגבר על טראומות ולסלול דרך חדשה הצופה פני עתיד.

מתוך כך בחרתי לקום מאותם מפגשים בלתי אמצעיים עם הרוע המוחלט. החשדנות, הכאב והכעס אינם מרפים, אך אני משתדל שלא לתת להם לנהל את ליבי, לסמא את עיניי ולהסתיר ממני את אמונתי ותפילתי. קמתי לא לעמדה נאיבית אלא דווקא לעמדה מפוכחת. זו עמדה שמכירה את הרע אך גם מסמנת את אלומות האור בחיינו ויודעת שגדולה מידה טובה ממידת פורענות; היא יודעת לזהות את השותפים והידידים, אינה מכלילה ואינה נכנעת לסטריאוטיפים; היא יודעת שהכוח נצרך כדי להגן עלינו אך הרוח היא שתנחה את דרך האמונה. לאחר יותר מעשור של מסעות ומפגשים בארץ ומחוצה לה, ראיתי כי בכוחם של מפגש ושיחה, לימוד וויכוח אמיתי, לגשר ולקרב ולרפא, גם אם קמעא קמעא. כיום, גם כאשר התקווה נסתרת מן הארץ עלינו לדאוג שהשמיים יישארו גלויים, שהאופק יהיה בהיר. כוחה של הרמת המבט איננו בשקיעה בחלומות רחוקים אלא ביכולת להעמיק את מבטנו ולהמשיך ברכה למציאות חיינו כאן ועכשיו.

יש החוששים שכיווני חשיבה אלו עשויים לכרסם באופייה של מדינת ישראל כמדינה יהודית או ביכולתו של עם ישראל להתגונן כראוי מפני מבקשי רעתו, אך דומה כי ההפך הוא הנכון. כיוונים אלו הם השלמה חשובה למשמעותה של מדינת ישראל ככזו היונקת מערכי התורה והמסורת היהודית – זו המבקשת לשלב בין כוח פוליטי לרגישות מוסרית ובין טובת הכלל לדאגה לכל אדם; זו החותרת לחיזוק עמוד השדרה הזהותי של המדינה היהודית ודווקא מתוך כך יודעת לתת את היחס הנכון למיעוטים שבתוכה. דומה כי יש בכיוונים אלו כדי לחזק את כוחם של אלו מן המיעוטים שנכונים להיות

את המרכז בכל היבט אפשרי, מדייק את העשייה ומרחיב את מעגל ההשפעה, ועל כל פועלו אנו מלאים תודה.

תודה מיוחדת מקרב לב נתונה לשותפים לדרך שללא תמיכתם בעמיתי בית המדרש, פירות הלימוד לא היו יכולים להבשיל ולצאת לאור: ד"ר מישל פרידמן ובנימין בלפיר, חביבה ויוסף ווילד, מרדכי ז"ל וד"ר מוניקה תבל"א כץ, וקרל ז"ל וליסבט תבל"א בליקלה, ד"ר גיטי וג'ק בנדהיים ועדנה ועבר זוסמן.

תודה להוצאת מגיד ולעומד בראשה מת'יו מילר, ליו"ר המערכת הרב ראובן ציגלר, לעורכת הראשית הרבנית אוריה מבורך ולעורכת המשנה אפרת גרוס.

תודה לעורכי הלשון הניה קולומבוס ודוד צרי על העבודה המסורה והיסודית. תודה מיוחדת למעצבת הכריכה צופיה הרבנר וסטודיו עפעף על היכולת לספר סיפור בתמונה, ולעדי רובין על העימוד מאיר העיניים של הספר.

תודה לריכונו של עולם שלו הארץ ומלואה, על הזכות הגדולה לחיות בארץ הקודש ולכונן כאן את תקומת עם ישראל מתוך תורה שבה תביעת הקודש והמוסר, הצדק והשלום, בקשת אלוהים ובקשת האדם שלובות זו בזו. תודה על הזכות להסתופף בצילם של תלמידי חכמים המבקשים להרבות שלום בעולם.

"ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום".

"וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נֶפֶשׁ הַגֵּר": הגר במקרא

יעקב נגן

הקדמה

בחסדי ה', לאחר אלפיים שנות גלות זכינו להקים מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל ולחיות בה. מדינה יהודית היא זכות גדולה אך היא נושאת עימה גם אחריות כבדה, וקיומה מציב שאלות ואתגרים רבים המחייבים בירור באשר לעיצוב דמותה. יש לזכור שמציאות כזו – של מדינה עצמאית וריבונית – לא הייתה קיימת אלפי שנים. בתקופת חז"ל, ואפילו קודם לכן, לאורך רוב ימי הבית השני, חי עם ישראל תחת צורות שונות של שלטון זר. כיוון שכך, שאלות יסוד הקשורות לעיצובה הרוחני והמעשי של מדינה לא נידונו בהרחבה בדרך כלל. לכן העיסוק בשאלות שיש בהן היבטים רבים שלאחר

* הרב ד"ר יעקב נגן הוא ראש "בית מדרש לישראל והאנושות" ומכון בליקלה לשיח בין-דתי מבית רשת "אור תורה סטון"; ר"מ בשיבת עתניאל.

בחירת האבות והיחס לאחר בספר בראשית

היחס אל האחר בסיפור בחירתו של אברהם
היחס אל האחר אינו שאלה צדדית או נקודתית ביהדות, אלא נושא מכונן בזהותנו, והוא עולה כבר בבחירת האבות. התורה מנמקת את הבחירה באברהם אבינו:

וְאַבְרָהָם הָיָה לְגֹי גָדוֹל וְעָצוֹם וְנִבְרָכָה בּוֹ כָּל גֹּיֵי הָאָרֶץ. כִּי יִדְעֵתִי לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנִי וְאֵת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט... (בראשית יח, יח-יט)

הקב"ה בוחר באברהם מפני שהוא מאמין ביכולתו להנחיל לבניו את דרך ה', שהיא עשיית צדקה ומשפט. ואולם הבשורה של אברהם היא שלא רק האח הקרוב ייהנה מהצדקה והמשפט אלא גם האחר: "וְנִבְרָכָה בּוֹ כָּל גֹּיֵי הָאָרֶץ". כדי להבין את עוצמת החידוש יש לשים לב להקשר של הפסוקים. פסוקים אלו מופיעים ממש לפני סיפור הפיכת סדום ועמורה, ומשמשים מעין הקדמה לסיפור זה. בסיפור הפיכת סדום, אברהם משתדל אצל הקב"ה ומנסה לבטל את הגזירה:

וַיֵּצֵא אֲבְרָהָם וַיֹּאמֶר הָאֵף תִּסְפָּה צְדִיק עִם רָשָׁע... הַשֹּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט? (שם, כג-כה)

זעקתו של אברהם מדגישה את תפיסתו שצדקה ומשפט הם מדרכי ה', "הַשֹּׁפֵט כָּל הָאָרֶץ", ואברהם עצמו הולך בדרכיו ומתאמץ לקיימן הלכה למעשה ביחס לאחר.

השלכות בפסיקה. אנו למדים מכך שהבנה יסודית של הפסוקים חשובה לראיית התמונה השלמה של התורה שבכתב והתורה שבעל פה. גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק, בספרו *אורות התורה* (א, ג), רואה את הניתוק בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה כאחד מסממני הגלות, ואת ההתקרבות המחודשת ביניהן כחלק מתהליך הגאולה.

אלפי שנים שבים ונעשים הלכה למעשה, מעמיד אתגר מיוחד ומרגש מאוד. "הלכות מדינה" אלה מתאפיינות לא רק בכך שיש בהן תחייה של נושאים שהיו תיאורטיים שנים רבות, אלא גם בעובדה שמדובר בנושאים ציבוריים, מדיניים. אופיין של הלכות אלה שונה מזה של פסיקת הלכה למטבח הפרטי, לבית הפרטי ואפילו לקהילה, שכן הן מכוונות למדינה כולה. היקף הציבור המושפע מפסיקות אלו והשיקולים השונים – הלאומיים ואפילו הבין-לאומיים – שצריכים להיות מובאים בחשבון הופכים תחום זה למורכב במיוחד.

אחת השאלות שלאורך הגלות הייתה בעיקר "הלכתא למשיחא" וכעת מתעוררת במלוא עוצה היא שאלת היחס למיעוטים לא-יהודיים שחיים בארץ. כבר מראשית ימיה של המדינה החלו הפוסקים לעסוק בשאלה זו,¹ אולם היות שמדובר בהתמודדות במציאות מתחדשת ודינמית, נדרש תהליך מתמשך של ליבון וביורור.

מושג מרכזי ביחס למיעוטים החיים בארץ ישראל הוא המעמד של "גר תושב" – אדם לא-יהודי הגר בארץ ישראל. מעמד זה יוצר בקרב החברה היהודית כמה וכמה מחויבויות כלפיו. מי נמצא בקטגוריה הזאת ומה מעניק לו מעמדו? אילו דרישות נדרשות ממנו? מה כלול במחויבויות של החברה כלפיו? ואיך אפשר לתרגם מעמד זה למציאות העכשווית, בעיקר כאשר לנורמות הבין-לאומיות המקובלות ביחסה של מדינה כלפי המיעוטים החיים בה? פרק זה מוקדש לעיון יסודי במקרא, עיון שצריך לעמוד בתשתית הדיון ההלכתי.²

1. בייחוד מפורסמים דבריו של הרב הרצוג, "זכויות". עבודה מקיפה על הנושא ומקורות נוספים ראו חדר, *מיעוטים*.
2. אומנם אין הכוונה לפסוק הלכה מתוך המקרא, אך המקרא הוא תשתית להבנה יסודית של הדיון ההלכתי, והוא מקריין על הבנת העומק – ולעיתים גם על היבטים ממשיים – של הדיון ההלכתי. דוגמה מפורסמת לכך מתחום אחר היא הבנת הציווי (שמות כא, כד): "עין תחת עין". בעוד בתורה שבכתב באופן פשוט ההלכה היא "עין תחת עין", בתורה שבעל פה נפסק שהמזיק משלם ממון תחת העין. ובכל זאת, העובדה שלשון התורה היא "עין תחת עין" מקרינה על הפסיקה, ומעניקה בסיס לתפיסת כמה מהראשונים שהתשלום על העין הוא בגדר עונש וקנס, מידה כנגד מידה, ולא פיצוי ממוני. לשיטתם יש לכך גם

בסיפור בריאת העולם שבתורה; הוא הבסיס לקביעה שיש אנושיות משותפת לכולם, שכולנו צאצאים של אותו אב ואותה אם, ושיש ערך סגולי לכל אדם כנברא בצלמו של האלוהים. תקומתה של מדינה יהודית מציבה לפתחנו הזדמנות להיות לא רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים באשר ליסודות אלו.

בחירת האבות וירושת הארץ כברכה לאנושות

לא רק בחירתו של אברהם מתאפיינת בדאגה לאחר. קריאה פשוטה של הסיפור בספר בראשית מלמדת שמהלך הבחירה באבות לא נועד להזניח את שאר האנושות אלא להביא לה ברכה:

לאברהם נאמר: "וּנְבָרְכֶךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה" (בראשית יב, ג);

ליצחק נאמר: "וְהַתְּבָרְכֶךָ בְּזֶרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (שם כו, ד); וליעקב נאמר: "וּנְבָרְכֶךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ" (שם כח, יד).

המסר העולה מספר בראשית הוא שהסיפור הגדול הוא סיפורה של האנושות כולה, ולישראל תפקיד מיוחד בסיפור זה.

לא רק הבחירה בעם ישראל קשורה לברכה המגיעה לאנושות כולה, אלא גם הבחירה בארץ ישראל: אפשר לדייק שבכל שלושת הפסוקים שצוטטו לעיל, האמירה שהאבות יביאו ברכה לעולם צמודה להבטחה של נתינת הארץ. הבאת הברכה לעולם קשורה אפוא ליעודה של הארץ.³

3. אברהם: "וַאֲבֹרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אֶת אֶתְּ וּנְבָרְכֶךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה... וְיֵרָא ה' אֶל אֲבֹרְכָה וַיֹּאמֶר לְזֶרְעֶךָ אֶתְּ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת..." (בראשית יב, ג-ז); יצחק: "וְהִרְפִּיתִי אֶת זֶרְעֶךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְנָתַתִּי לְזֶרְעֶךָ אֶת כָּל הָאֲרֻצֹּת הָאֵל וְהַתְּבָרְכֶךָ בְּזֶרְעֶךָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ" (בראשית כו, ד); יעקב: "וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלַי וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרְכָה אֲבִיךָ וְאֵלֵהי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתָה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְּנָה וּלְזֶרְעֶךָ: "וְהִנֵּה זֶרְעֶךָ כָּעֵפֶר הָאָרֶץ וּפְרֻצֹת יָמָה וְקִדְמָה וְצִפְנָה וְנִגְפָה וּנְבָרְכֶךָ כָּךְ כָּל מְשֻׁפָּחַת הָאֲדָמָה וּבְזֶרְעֶךָ" (בראשית כח, יג-טו).

תפיסתו של אברהם את האחר עומדת בניגוד מוחלט לתפיסה שהייתה נהוגה בסדום שעל שלומה הוא נלחם. התורה אינה מפרטת את חטאיה של סדום. נאמר רק "וַיֹּאמֶר ה' זַעֲקֵת סָדֹם וְעִמּוֹדָהּ כִּי רַבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבֵדָה מְאֹד" (בראשית יח, כ). אומנם מתוך הפרשה ברור חטאם של אנשי סדום, המתעללים באורחים הזרים הבאים לבקר בעיר. זאת ועוד, מה שסתמה התורה פירש הנביא יחזקאל (טז, מ): "הִנֵּה זֶה הָיָה עֵזֶן סָדֹם אֲחֹתָךְ - גָּאוֹן שִׁבְעַת לֶחֶם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבִנּוֹתֶיהָ, וַיֵּד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִחְזִיקָה". מדרשי חז"ל רבים השלימו עוד את מהות רשעותה של סדום, למשל: "כך התנו אנשי סדום ביניהם אמרו כל אכסניא שהוא בא לכאן יהו בוועלים אותו ונוטלים את ממנו" (בראשית רבה פרשה נ, ז). הרשעה הסדומית הייתה ניצול האורח, העני והחלש והתעללות בהם, במקום לתת להם תמיכה. מהצעתו של מלך סדום, "וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ סָדֹם אֶל אֲבֹרְכָה תֵּן לִי הַנֶּפֶשׁ וְהִרְכָּשׁ קֹחַ לְךָ" (בראשית יד, כא), אפשר לכאורה להתרשם שמנהיג נפלא לפנינו, המבקש: "קח את הרכוש והשאר לי את בני האדם! מה שחשוב איננו הכסף אלא בני האדם!" אבל מהסיפור על שאירע לאורחים מבחוץ שהגיעו לסדום (בראשית יט, ד-ה) נחשפת כוונתו האמיתית של מלך סדום: לדידו מי שאינו נמנה עם אנשי סדום לא צריך לדאוג לו, ואפשר לעשות בו כרצוננו. זהו אכן הגורל שאנשי סדום ייעדו לאורחיו של לוט. אם כן, בחירת אברהם, שהיא נקודת הראשית של בחירת ישראל, קשורה לצדקה ומשפט, שמופנים כלפי המעגל הרחב, כלפי האחר - בהנגדה לאנשי סדום, שהרשע שלהם התבטא ביחסים עם האחר שבתוכם.

אפשר להסביר שמה שעומד ביסוד היחס אל האחר הוא תפיסת מהות האדם. תפיסה זו, לא פחות מהאמונה באל אחד, היא אחת התרומות הגדולות של התורה לעולם. הכרזת העצמאות של ארצות הברית, "מקובלות עלינו אמיתות אלה כמוכחות מאליהן, שכל בני-האדם נבראו שווים, שהבורא העניק להם זכויות מסוימות שאי-אפשר לשלול מהם, וביניהן הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר" (ארצות הברית, הכרזת העצמאות), מעגנת במפורש את זכויותיו של האדם

וַעֲנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה. וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי
וְאַחֲרָי כֵּן יֵצְאוּ בְּרֶכֶשׁ גָּדוֹל. (בראשית טו, יג-יד)

אם כן, הענקת המשמעות לסיפור יציאת מצרים כמעצב את היחס לגר מתחילה עוד לפני הירידה למצרים, בהתבשרות הראשונה עליה, הפותחת ב"ידע תדע כי גר יהיה זרעך". כבר בשלב הזה מודיע ה' לאברהם שעם ישראל עתיד להתעצב מתוך מפגש קשה עם סבל העינוי והשעבוד שיכול לחוות הגר מהעם שהוא אזרח הארץ, ועם העונש החמור שיקבל העם המשעבד - "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנֹכִי". היותנו "גרים בארץ לא להם" הוא חלק מלב הסיפור היהודי שלנו. גם הביקורת הנוקבת על יחס שלילי לגר היא מיסודות ברית הארץ שנכרתה עם אברהם.

עובדה זו יכולה להעניק משמעות גם לסיפור בריחתו של משה רבנו למדיין. משה, שלכאורה ניצל מחוויית הגרות היות שגדל בארמונו של פרעה, צריך היה לחוות גלות וגרות כדי לקבל את היכולת להנהיג את עם ישראל. ואכן, הוא חותם את משמעות חוויית הגרות שלו בשם שהוא נותן לבנו:

וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ גִּרְשָׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם.
(שמות ב, כב)

עיצוב היחס לגר ממשיך להתגבש גם לקראת היציאה ממצרים, בפרשה הפותחת במצווה הראשונה שמצטווים בה ישראל. מייד בהמשך הפרשה, בהקשר של מצוות קורבן הפסח, נידונים מעמדם של הגרים והתושבים ושותפותם באירוע: "וְכִי יָגוּר אִתְּךָ גֵּר..." (שמות יב, מח-מט). כלומר כבר בפרשה זו, שהיא רגע לידתו של עם ישראל עם קבלתו את המצווה הראשונה, "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם רֹאשׁ חֳדָשִׁים", יש עיסוק לא מועט ביחס אל הגר. מכאן שנוכחות של גרים עימנו אינה תקלה היסטורית, אלא חלק מן הראייה האלוהית באשר לאופי הראוי של החיים בארץ הקודש.

מדבר ה' בפי ירמיהו אנו לומדים שישנו קשר בין נחלת הארץ לבין ההתנהגות שלנו:⁴

אֲנֹכִי עָשִׂיתִי אֶת הָאָרֶץ אֶת הָאָדָם וְאֶת הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר עַל פְּנֵי
הָאָרֶץ בְּכַחַי הַגָּדוֹל וּבְזִרְעִי הַנְּטוּיָה וּנְתַתִּיהָ לְאִשְׁרֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵינָי.
(ירמיהו כז, ה)

ירושת הארץ דורשת את היושר, הצדקה, המשפט והבאת הברכה לאחר, בהיותם ערכים מכוננים בתורה. לכך חייבת להיות השפעה על יחסנו אל המיעוטים בישראל ועל מעמדם.

חוויית הגרות – חוויה מכוננת בהיסטוריה של עם ישראל

נקודה משמעותית נוספת שעולה מן העיון במקרא היא שתודעת הגרות אינה מכוונת רק כלפי היחס לאחר, אלא היא תודעה מכוננת של עם ישראל ביחס לעצמו. אברהם אבינו מציג את עצמו לפני אנשי כנען כ"גר ותושב" - "גֵּר וְתוֹשֵׁב אֲנִי עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד). בהמשך מתבשר אברהם על ירידתם העתידית של בניו למצרים. כבר בבשורה זו, עוד בטרם נולד עם ישראל והתעצב במצרים, עולה שאלת משמעותה של גלות מצרים. לאחר היציאה ממצרים מצוות רבות בתורה שנוגעות לאחר ולגר מנומקות בכך שאנו היינו גרים במצרים וסבלנו מהמשמעות של היות בארץ זרה. אך נראה שאין זו רק תוצאה אגבית של גלות מצרים, אלא חלק מהמטרה שלה מלכתחילה:

וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם

4. תודתי לרב יעקב מדן שהעיר לי על כך. ההנחה כאן היא שישירות קשורה להתנהגות ישרה. ראו גם ירמיהו יח, ד. בהקשר של הפרק יש ניגוד בין הישר בעיני ה' ובין העושה רע בעיני ה' (ראו שם, י).

וְגַר לֹא תִלְחָץ וְאַתֶּם יִדְעַתֶּם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הֵייתֶם בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם. (שמות כג, ט)

דברים אלו נכונים לא רק כאשר לגלות מצרים והגאולה ממנה, המחייבת אותנו ביחס אוהד ומתחשב המכיר בסבלו של הגר, אלא גם כאשר לגלות הארוכה ולגאולה הנוכחית שאנו נמצאים בתוכה. הנביא ירמיהו מתנבא:

לִכֵּן הִנֵּה יָמִים בָּאִים נֹאֵם ה' וְלֹא יֵאמָר עוֹד חִי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה
אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. כִּי אִם חִי ה' אֲשֶׁר הֶעֱלָה אֶת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ צָפוֹן וּמִכָּל הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר הִדִּיחָם שָׁמָּה וְהִשְׁבֹּתִים
עַל אֲדָמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָם. (ירמיהו טז, יד-טו)

ההכרה שהיציאה מהגלות העתידית גדולה מיציאת מצרים, צריכה לכלול גם העצמה של הערך שלמדנו מגלות מצרים – ההכרה של נפש הגר והאמפתיה כלפיו. אלפיים שנות גלות כמיעוט נדרף צריכות להיות גורם מכונן ביחסנו אל המיעוטים שבתוכנו.

יש לדייק שבמצרים סבל עם ישראל מהתעמרות מצד השלטון. אין התורה מספרת לנו על ביזוי ולחץ מצד המצרים כפרטים. סמוך לצאת ישראל משם, התורה מספרת (שמות יא, ג) שה' נתן את חן העם בעיני שכניהם, אבל אין היא מעמידה זאת בניגוד לתיאור שלילי כלשהו קודם לכן. לעומת זאת, התורה מאריכה בתיאור הלחץ, העינוי והסבל שגרמה לישראל פירמידת שרי המיסים והנוגשים שבראשה עמד פרעה.

כאשר בניגוד ליחס שקיבלנו בהיותנו גרים במצרים מציבה התורה את חובתנו "לדעת את נפש הגר", לנהוג כלפיו בחמלה ובאמפתיה, מסתמן שמצווה זו נוגעת בראש ובראשונה למדיניות הציבורית והלאומית, לאופן שבו ראוי שמוסדות המדינה היהודית יתייחסו אל המיעוטים שבה.

מרכזיותה של חוויית הגרות בחיי עם ישראל עולה גם מן העובדה שלא רק במצרים היינו גרים. חידוש עצום מתחדש בספר ויקרא – גם בארצנו שלנו, במולדתנו הנמצאת בבעלותנו המוחלטת, איננו אלא גרים:

וְהָאֶרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּת כִּי לִי הָאֶרֶץ כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם
עַמִּי. (ויקרא כה, כג)

בניגוד לכל העמים, שהם גרים רק כאשר הם נמצאים "בארץ לא להם", עם ישראל, המכיר בבעלות המוחלטת של הקב"ה על עולמו, צריך לחוות חוויית גרות גם בארצו שלו. הספרא על הפרשה מלמד שזוהי חוויה ההולכת ושוזרת את ההיסטוריה של עם ישראל:

"כי גרים ותושבים אתם" – אל תעשו עצמיכם עיקר.

וכן הוא אומר (דברי הימים א כט, טו): "כִּי גֵרִים אֲנַחְנוּ לְפָנֶיךָ וְתוֹשָׁבִים כָּכָל אֲבֹתֵינוּ".

וכן דוד אומר (תהילים לט, יג): "כִּי גֵר אָנֹכִי עַמֶּךָ תוֹשָׁב כָּכָל אֲבֹתֵי". (תורת כוהנים פרשה ג פרק ד)

דוד המלך, ועם ישראל כולו, לכל דורותיו, הם גרים ותושבים עם ה' גם בארץ.

כל זה הוא הרקע לאמירות ולמצוות רבות הקוראות ליחס הוגן ואמפתי כלפי הגרים מכוח היותנו אנו עצמנו גרים במצרים, למשל:⁵

5. ראו גם שמות כב, כ; ויקרא יט, לד; דברים י, יט. בהמשך נעסוק בדברי חז"ל, שבחלק מן המקומות מפרשים שמדובר בגר צדק ולא בגר תושב.

מיהו ה"גר" של התורה?

מן התורה עולה שזכויותיו של הגר רבות: הוא זכאי לגור בארץ, וכן הוא זכאי לצדק, תמיכה כלכלית, מנוחה בשבת, הגנה בעיר מקלט, יחס של אהבה ואמפתיה ועוד.⁶

אך מי הוא הגר הזה? ישנן פרשנויות המצמצמות עד מאוד את רשימת המשתייכים לקטגוריה זו, וממילא את הזכאים לזכויות אלו. יש לברר אם המחויבות שלנו כלפי הגר נגזרת ממעמד ייחודי שהוא צריך להשיג, או שמא זכויות הגר נגזרות בעיקר מעצם הווייתו כגר, כ"אחר" שחי בארץ.

טענתנו היא שהיחס כלפי הגר נגזר בראש ובראשונה מתוך עמדה מוסרית כלפיו, על בסיס הנאמר לעיל: מהות האדם, ערכי היסוד של אברהם ונימוק הבחירה בו, ומימוש משמעותה העמוקה של גלות מצרים, המביאה להיכרות קרובה ולהזדהות עמוקה עם האחר שחי עימנו. אומנם, גם על פי גישה זו ישנם מצבים שבהם האדם יכול לאבד את הזכויות האלה, והבולט שבהם הוא מצב שבו הגר עובד עבודה זרה, ומתוך כך אינו נכלל בכלל הקהל החי בארץ. תחילה אשתדל לבסס תפיסה זו על המקראות, ובהמשך אראה שהיא עומדת גם ביסוד עמדתם של חז"ל בנוגע לגרים תושבים.

בבסיס הדברים, גר הוא מעמד טבעי, הנגזר מעצם היותו של האדם זר בארץ, כפי שמלמדת משמעות המילה "גר". הוראתה של מילה זו, שבה מתארת התורה את האדם הזכאי ליחס המכבד והאוהב מצידנו, אינה קשורה בהכרח למאפיין דתי כלשהו. כך עולה מהופעותיה השונות בתורה: אברהם הוא גר ביחס לבני חת (בראשית כג, ד), משה ביחס למדיין (שמות ב, כב; יח, ג), עם ישראל ביחס למצרים (בראשית טו, יג) – כל אלה "גרים" לא משום שהתקבלו בתנאים מסוימים אלא פשוט בשל היותם גרים בארץ. גם חיבורו של הגר בפסוקים רבים ללוי, ליתום ולאלמנה (ראו למשל דברים יד,

6. נעסוק בכך בהמשך הספר.

כט) או לעני (ויקרא יט, י: "וְכַרְמְךָ לֹא תַעֲזֹל, וּפְרִט פְּרִמְךָ לֹא תִלְקֹט לְעַנִּי וְלִגֵּר תַּעֲזֹב אִתָּם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם") מעיד שבעיקרו המושג אינו מתאר מעמד דתי אלא מצב אנושי חברתי של אדם עני, נטול נחלה. מתוך כך נגזרת התפיסה הערכית של הדאגה כלפיו, הדומה בהיבטים מסוימים לדאגה ללוי נטול הנחלה או לחלשים בחברה נטולי היציבות הרגשית והכלכלית.

לעיל עמדנו על כך שבמקומות רבים צמודה הבטחת הארץ לייעוד השפעת הברכה על "כל גויי הארץ". בהמשך לכך אנו רואים ששפע הארץ וברכתה נקשרים בתודעה המוסרית הזאת ותלויים בה. כך, למשל, נאמר:

מִקְצָה שְׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת כָּל מַעֲשֵׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהִוא וְהִנַּחְתָּ בִּשְׂעָרֶיךָ. וּבֹא הַלֵּוִי כִּי אֵין לוֹ חֶלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ וְהַגֵּר וְהַיִּתּוֹם וְהָאֶלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׂעָרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבְעוּ לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה. (דברים יד, כח-כט)

כִּי תִקְצֹר קְצִירְךָ בִּשְׂדֶּךָ וְשִׁכַּחְתָּ עֹמֶר בִּשְׂדֶּה לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לִגֵּר לִיתּוֹם וְלֶאֱלֵמָנָה יִהְיֶה לְמַעַן יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ. (שם כד, יט)

כך הם גם הדברים העולים מפרשת וידוי מעשרות: רק הנתינה "ללוי לגר ליתום ולאלמנה" (דברים כו, יג-יד) מצדיקה את הבקשה לשפע: "הַשְׂקִיפָה מִמַּעֲוֶן קֶדְשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבָרֵךְ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כִּפְאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּינוּ אֶרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדִבִּשׁ" (שם, טו).

ראיה נוספת לכך שזכויות הגר מוענקות לו מתוקף מצבו ואינן תלויות בפעולות ובהתחייבויות דתיות מצידו, היא העובדה שהמקרא אינו נדרש כלל לשאלת הרמה הדתית של הגר. אומנם, אין פירוש הדבר שארץ ישראל מכילה את כל הגרים בה. ישנם מעשים מסוימים שאם הגר הגר בארץ עושה אותם הוא

לֹא תֹאכְלוּ כָּל נִבְלָה לִגְר אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֵיךָ תִּתְּנֶנָּה וְאֶכְלָה אוּ מִכֹּר
לְנִכְרִי כִּי עִם קְדוֹשׁ אַתָּה לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ. (דברים יד, כא)

האם את שתי המגמות הללו העולות מן המקראות עלינו ליישב כאחת, ואותו גר עצמו המחויב בברית מילה, בקורבן פסח ובאיסורי עריות, הוא זה שמותר לו לאכול נבלות? או שמא שני סוגי גרים לפנינו כבר בתורה שבכתב?

שתי קטגוריות

כפי שנראה מייד, עיון במקראות מלמד שכבר התורה מבחינה בין שתי קטגוריות: גר שנעשה חלק מן הציבור באופן מלא ומתחייב במצוות, "גר צדק" בלשון חז"ל, וגר אחר, שנשאר בגוינותו ואינו מתחייב במצוות, "גר תושב" בלשון חז"ל.⁷

7. ניסיון להגדרה אחידה של מעמד הגר במקרא מצוי במאמרו של זר-כבוד, "הנכרי והגר". לדבריו, אומנם הגר מחויב במצוות רבות, אך מותר במאכלות אסורים. לדעה זו מקבילה בספרות חז"ל בעניין גר תושב: "איזהו גר תושב? זה גר אוכל נבילות שקבל עליו לקיים כל מצות האמורות בתורה חוץ מאיסור נבילות" (עבודה זרה סד ע"ב). אומנם, יש לשאול על ההיגיון במעמד כזה: אם הגר מקיים את כל המצוות האמורות בתורה, מדוע לא "ללכת עד הסוף" ולאסור עליו גם אכילת נבלה? מדוע ליצור שתי קבוצות: האחת שמקיימת את כל התורה כולה והשנייה שפטורה מאיסור נבלות?

ייתכן שנושא כשרות המזון והמאכלות האסורים קשור בשמירה על זהות ייחודית לעם ישראל, כדברי התורה: "וְהַבְדַּלְתֶּם בֵּין הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה לַטְּמֵאָה וּבֵין הָעוֹף הַטָּמֵא לַטְּהוֹר וְלֹא תִשְׁקְצוּ אֶת נַפְשֵׁיכֶם בַּבְּהֵמָה וּבָעוֹף וּבְכָל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאָדָמָה אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי לָכֶם לַטְּמֵא: וְהָיִיתֶם לִי קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' וְאַבְדַּל אֹתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי" (ויקרא כ, כה-כו). ההבדלה בין המאכלים המותרים למאכלים האסורים מקבילה להבדלה בין ישראל לעמים. הגר אומנם מתחייב במצוות מכוח מגוריו עימנו, אך הוא עדיין אינו הופך לבשר מבשרנו, ומותר באכילת נבלה. היתר מאכלות אסורים לגר משמר את ההבחנה בין ישראל גמור לבין מי שנכנס לדת ישראל אבל לא באופן מלא לעם ישראל.

מאבד את זכותו, ולמעשה עם ישראל מצווה שלא להשאיר גויים כאלו בארץ:

כִּי אַתֶּן בְּיָדְכֶם אֶת יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ וְגִרְשְׁתֶּמוּ מִפְּנֵיךָ. לֹא תִכְרֹת לָהֶם וְלֹאֲלֹהֵיהֶם בְּרִית. לֹא יֵשְׁבוּ בָאָרֶץ פֶּן יַחְטִיאוּ אֹתְךָ לִי כִּי תַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵיהֶם כִּי יִהְיֶה לָּךְ לְמוֹקֵשׁ. (שמות כג, לא-לג)

כפי שנראה בפרק אחר בספר זה, תפיסה דומה לזו מיוצגת בתקופת התנאים בדבריו של רבי מאיר (עבודה זרה סד ע"ב), ולפיהם האחר בארץ באשר הוא שם נחשב גר, אלא שהוא צריך להתנתק מעבודה זרה.

חיובו של הגר במערכת המצוות היהודית

כאמור, פרק זה אינו עוסק בהלכות גרי צדק וגרים תושבים, אלא מנסה להתחקות על מעמדו של הגר במקרא. כפי שראינו, במבט ראשון נדמה שהתורה אינה מבחינה בין סוגים שונים של גר, ומחייבת אותנו לדאוג לגר מעצם היותו תלוש בארץ שאינה שלו.

ואולם כאשר אנו בודקים את דברי התורה בעניין חיובו של הגר במצוות של עם ישראל ואת זיקתו אליהן, נראה שמתקבלת תמונה מורכבת יותר. ישנן מצוות שבהן התורה דנה בחיובו של הגר, כגון איסור חמץ (שמות יב, יט), קורבן פסח (שמות יב, מח-מט), ברית מילה, שבת (שמות כ, י; כד, יב; דברים ה, יד), יום כיפור (ויקרא טז, כט), איסור אכילת דם ומצוות כיסוי הדם (שם, יז, י-יד), קורבנות (שם, כב, יח; במדבר טו, יד), מצוות הקהל (דברים לא, יב), טומאה (ויקרא יז, טו; במדבר יט, י) ואיסורי עריות. רשימה נרחבת זו מציירת את הגר כמי שמקיים מצוות בהיקף רחב ביותר, ואולי אף את המצוות כולן, וילמד סתום מן המפורש. לעומת זאת, מפורש בתורה שלגר מותר לאכול נבלה:

הגר בקורבן פסח

המפתח להבחנה זו מצוי בפרשה שנגענו בה לעיל, העוסקת במצווה הראשונה שמצטווה בה עם ישראל לקראת היציאה ממצרים – מצוות קורבן פסח:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן זֹאת חֻקַּת הַפֶּסַח כָּל בֶּן נָכָר לֹא יֵאכֹל בוֹ...

תוֹשֵׁב וְשֹׁכֵר לֹא יֵאכֹל בוֹ...

וְכִי יִגְוֹר אִתְּךָ גֵר וְעָשָׂה פֶסַח לְה' הַמּוֹל לֹךְ כָּל זָכָר וְאִזּוֹ יִקְרַב לַעֲשֹׂתוֹ וְהָיָה כְּאֶזְרַח הָאָרֶץ וְכָל עָרֶל לֹא יֵאכֹל בוֹ.

(שמות יב, מג; מד; מח)

ראשית, התורה מלמדת כי בן הנכר אינו חלק מחבורת קורבן הפסח, ואל לו לאכול מן הקורבן. קורבן זה קשור להתעצבות ולהתהוות של עם ישראל ואין בו מקום לנוכרי. גם התושב והשכיר אינם מבני ישראל ואינם אוכלים בו. אבל הגר יכול לאכול מן הפסח בתנאי שיהיה נימול. נראה שיש מקום לדיוק שהתורה אינה מחייבת את הגר להביא קורבן פסח, אלא מציבה תנאי: אם הוא בוחר בכך – "וְכִי יִגְוֹר אִתְּךָ גֵר וְעָשָׂה פֶסַח" – אזי כדי לעשות זאת הוא מחויב להיות נימול. משמע, ייתכן שהגר יבחר שלא להימול וממילא שלא להביא קורבן פסח, ועם זאת עדיין נכון לקרוא לו גר. אלא שכדי להביא קורבן ישנו תנאי נוסף, המבטא יצירת זיקה עמוקה יותר לעם ישראל, והוא ברית המילה. כך עולה גם מהשיח בין בני יעקב לאנשי שכם:⁸

אָךְ בְּזֹאת יָאֲתוּ לָנוּ הָאֲנָשִׁים לְשֹׁכֵת אֶתְנוּ לְהִיטֵל לָעַם אֶחָד בְּהֵמוֹל לָנוּ כָּל זָכָר כְּאִשְׁרֵי הֵם נִמְלִים. (בראשית לד, כב)

אם כן, הגר מובחן מהנוכרי ומובחן גם מהתושב, ויש לו אפשרות,

8. תורה לרב שראל רוזנבלט על ההשוואה לסיפור מילת אנשי שכם.

לפחות פוטנציאלית, להיכנס לברית של עם ישראל – ברית המילה וברית הפסח – שתי המצוות שמכוננות את הזהות הבסיסית ואת ההשתייכות לעם ישראל.⁹

כאן מתגלה במלוא עוצמתו המעמד הייחודי של הגר שגר בתוכנו: יש לו האפשרות והזכות לבחור להפוך לשותף בסיפור היהודי, ולהצטרף לשורשי הברית היהודית – ברית המילה וברית הפסח. דווקא הפרשה שנמצא בה הציווי המכונן על התהוותו של עם ישראל וחיוכו בברית עם ה' – פרשה שעל פי דברי רש"י המפורסמים הפותחים את פירושו לתורה היה ראוי להתחיל בה את התורה – מלמדת על שייכותו של הגר ועל זכותו מכוח מגוריו עימנו להיכנס איתנו גם בברית הלאומית הייחודית שלנו.

הגר והתושב בספר ויקרא

פרשה מכוננת נוספת להבנת מעמדו של גר תושב מצויה בספר ויקרא. הפרשה פותחת בחובה לדאוג לאח, לגר ולתושב:

וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזִיקְתָּ בוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּךְ. (ויקרא כה, לה)

בהמשך מלמדים הפסוקים שישראל הנמכר לעבד יוצא ביובל, שכן "עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יִמְכְּרוּ מִמֶּכְרָת עֶבֶד", ואילו הגוי, ובכלל זה "הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם" (שם, מה), יכול להיות עבד עולם העובר בירושה בתוך המשפחה:

וְעֲבָדְךָ וְאֶמְתְּךָ אֲשֶׁר לָךְ מֵאֵת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבְתֶיכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ עֶבֶד וְאֶמָּה.

וְגַם מִבְּנֵי הַתּוֹשְׁבִים הַגֵּרִים עִמָּכֶם מֵהֶם תִּקְנוּ וּמִמִּשְׁפַּחְתְּךָ אֲשֶׁר עִמָּכֶם אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּאֶרְצְכֶם וְהָיוּ לָכֶם לְאֻחָזָה.

9. אלה שתי מצוות העשה היחידות שהעובר עליהן נענש בכרת.

נראה שבמקרים שבהם התורה עוסקת בגר השותף איתנו במערכת הגדולה של המצוות וקרוב יותר לעם ישראל, מודגש בדרך כלל שהוא "גר בתוכנו" ושווה לאזרח הארץ, כדברי הפסוק "כְּגֵר כְּאֶזְרָח" (ויקרא כד, טז; כב; יהושע ח, לג). לעומת זאת, בחירה בלשון "תושב" משמשת במקרים שבהם הזכויות שהוא מקבל אינן מובנות מאליהן, כגון הזכאות לברוח לערי מקלט (במדבר לה, טו), שהיינו יכולים לחשוב שקולטות דווקא את קהל ישראל, או הציווי "וְהִחֲזַקְתָּ בּוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב וְחִי עִמָּךְ". במקומות אלו מוזכר במפורש התושב, שאף על פי שאינו חלק מעם ישראל הוא זכאי להגנות ולזכויות אלו.¹¹

סיכום

יש חשיבות עליונה לנקודת המוצא של הדיון ביחס למיעוטים בימינו במדינת ישראל. סוגיה זו, שמטבע הדברים לא הייתה מעשית במשך

11. כיוון מעניין להבנת מעמד הגר במקרא מעלה חדר, מיעוטים. על פי ניתוחו, ישנן שתי "בחינות" בתיאור הגרים במקרא: האחת מאפינת את ספרי ויקרא-במדבר, והשנייה את ספר דברים. בספרים ויקרא ובמדבר, עצם המגורים בסריטוריה היהודית מחייבים שמירה על חוקים הנובעים מנוכחות השכינה בארץ, וממילא המחויבות מובילה לשוויון זכויות. לעומת זאת, בספר דברים אין מופיע חיוב מצוות על הגר, שכן התפיסה איננה שהסריטוריה הקדושה מחייבת את כל היושבים בה, אלא שהיחס אל הגר נגזר מכך ש"מגוריו בקרב ישראל מטילים על בני ישראל חובה אנושית לדאוג לקיומו ולרווחתו, מתוך חמלה עליו לנוכח מצבו הכלכלי ולנוכח ניתוקו מסביבתו הטבעית התומכת" (שם, עמ' 19). אחת המשמעויות של ניתוח זה היא שבעוד בספר ויקרא היחס אל הגר נגזר מצדק ומשפט, הרי בספר דברים הוא נובע מצדקה וחסד. יש לציין שההבחנה בין הספרים אינה חד-משמעית. גם בספר ויקרא ישנם פסוקים התובעים את הצדקה והחסד ביחס לגר (ויקרא יט, ט-י; כג, כב), וגם בספר דברים מופיעה תביעה של צדק ביחס לגר (דברים א, טז) וכן חיובו במצוות שניתנו לבני ישראל, כפי שמתואר בציווי על מעמד הקהל, שבו גם גרים צריכים לבוא לשמוע את התורה "וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וְיִירְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת" (שם, לא, יב).

וְהִתְנַחֲלֶתֶם אִתָּם לְבָנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרִשְׁתָּ אִתָּהּ לְעַלְמָם בָּהֶם תַּעֲבֹדוּ וּבְאַחֲיֵיכֶם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו לֹא תִרְדֶּה בּוֹ בְּפָרֶךְ.

(שם, מד-מו)

במקרה ההפוך, שבו הישראלי נמכר לגר תושב, המצווה היא לגאול אותו:

וְכִי תִשָּׂא יָד גֵּר וְתוֹשֵׁב עִמָּךְ וּמָךְ אָחִיךָ עִמּוֹ וְנִמְכַּר לְגֵר תוֹשֵׁב עִמָּךְ אוּ לְעֶקֶר מִשְׁפַּחַת גֵּר.

אַחֲרֵי נִמְכַּר גָּאֹלָה תִּהְיֶה לוֹ אֶחָד מֵאָחִיו יִגְאֹלֵנּוּ.

אוּ דָדוֹ אוּ בֶן דָּדוֹ יִגְאֹלֵנּוּ אוּ מִשְׁאֵר בְּשָׂרוֹ מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ יִגְאֹלֵנּוּ אוּ הַשִּׁיגָה יָדוֹ וְנִגְאָל. (שם, מז-מט)

הפרשה מצווה אפוא לדאוג לגרים ולתושבים, אך שומרת על מעמדם השונה: בניגוד לישראל, שהוא עבד ה' ואינו נמכר לצמיתות (שם, מב), הגרים והתושבים יכולים להימכר לצמיתות ואינם חלק מעם ישראל, עד כדי כך שהנמכר להם זקוק לגאולה.

מניתוח פרשיות אלו אפשר להסיק את המסקנות האלה:

1. "גר" הוא כינוי כללי לאדם הגר בארץ, ויש לנהוג כלפיו באמפתיה ובצדק. יחס זה נובע מעצם המחויבות שלנו, כעם שיצא ממצרים, לאנשים הגרים בתוכנו בארץ לא להם.
2. ישנם גרים שאינם מסתפחים לעם ישראל ואינם מקבלים את מצוותיו. כאשר נצרכת התורה להבחין ביניהם לבין הגר המקבל את הברית¹⁰ מכונים גרים אלו "תושבים", ומעמדם שונה מזה של הגר:

א. הם אינם מביאים קורבן פסח ואסורים באכילה ממנו.

ב. אפשר לקנותם לעבד עולם והם אינם בכלל "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" (שם, נה).

10. כפי שראינו בפרשת קורבן הפסח (שמות יב, מה; מח).

הישראלית הראשונית ביותר, כגון בפרשת "הַחֲדָשׁ הַזֶּה לָכֶם", המצווה על קורבן פסח, והוא נכנס תחת כנפי הברית של עם ישראל. הגר מן הסוג השני אינו נכלל בברית הזאת. כך או כך, הגר זכאי לאהבה, דאגה והחזקה בידו ולזכויות רבות נוספות מעצם היותו גר.

אלפי שנים, מחייבת ליבון שאינו מתחיל בדברי הראשונים והפוסקים, אלא חושף את השורשים המוקדמים של היחס לגר במקרא. מעיון רחב במקרא עולות שתי עובדות יסוד ביחס לגרים. ראשית, בולטת מרכזיותו של נושא היחס לאחר, המתחיל כבר בחיי האבות. בבחירת האבות מתוך האנושות לא רק שאין הקטנה או התעלמות מהאחר אלא ההפך הוא הנכון – הבחירה נועדה להביא ברכה לעולם כולו, "וַיִּשְׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צֶדֶקָה וּמִשְׁפָּט", ולשמש מופת לאכפתיות עמוקה כלפי האנושות כולה. זוהי גם מהותה של ארץ ישראל, הניתנת לאבות בצמוד לציון היותם ברכה לעולם כולו. זאת ועוד, הבנת חוויית הגרות היא דרישה מכוונת בתולדותיו של עם ישראל. היא מתחילה באבי האומה אברהם, נמשכת ביציאת העם ממצרים, ומגיעה עד למערכת העצומה של מצוות המבוססות על הידיעה שגרים היו אבותינו בארץ לא להם: "וְגֵר לֹא תִלְחָץ וְאַתָּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כג, ט). מצוות אלו אינן רק מסקנה שבדיעבד, פועל יוצא של שעבודנו במצרים. כפי שראינו, יש בהן צד של לכתחילה המעוגן בברית הארץ, אחת מן הסיבות שירדנו למצרים והתעצבנו כעם של גרים בארץ לא להם.

נוסף על כך, מניתוח הפסוקים עולה שהגר שהתורה עוסקת בו זכאי ליחס של אהבה, חמלה, דאגה וזכויות רבות – מעצם מעמדו הטבעי כזר בארץ וכאדם נטול הקשר וחסר נחלה. מצב הגרות אינו תוצאה של תהליך דתי או של קבלת מצוות אלא מצב אנושי, בדומה למצבם של היתום והאלמנה. עם זאת, הגר עלול לאבד את זכותו ומעמדו אם הוא פוגע בתנאי היסוד של הישיבה בארץ, כגון אם הוא עובד עבודה זרה. אך כל עוד הוא אינו עושה זאת הוא זכאי ליחס החיובי שהתורה מעניקה לו.

כנגד זה, ישנן מצוות רבות שבחיוב לקיימן נכלל גם ה"גר". יש לחלק בתוך פסוקי התורה בין גר המשתייך לעם ישראל ומקיים מצוות, לבין גר (המכונה לפעמים "תושב") שנשאר מחוץ למערכת המצוות הישראלית. הגר מן הסוג הראשון מקבל מקום בתוך ההתקשרות